

Türk-Sovyet İlişkilerinin İlk Yılı Ve İki Kararname

Sadık Erdaş

Öğr. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

E-mail: serdas@hacettepe.edu.tr

ORCID No: 0000-0002-7539-5655

Geliş Tarihi: 11.11.2017 Kabul Tarihi: 06.12.2017

ÖZ

ERDAŞ, Sadık, **Türk-Sovyet İlişkilerinin İlk Yılı ve İki Kararname**, CTAD, Yıl 13, Sayı 26 (Güz 2017), s. 67-90.

20. yüzyılın en önemli olaylarından biri olan Bolşevik İhtilali sadece Sovyet coğrafyasında değil Kafkaslar ve Türkiye gibi bölge ülkelerinin de yakın tarihinde önemli katkı ve etkilerde bulunmuş ve bölgenin şekillenmesinde rol oynamıştır. Özellikle birkaç istisna dışında düşmanlıklar ve savaşlar üzerine kurulu Türk-Sovyet ilişkileri yeni bir döneme girmiş ve taraflar arasında bir yakınlaşma dönemi başlamıştır. Bolşevik Rusya, Türkiye'deki Milli Mücadele hareketini, Batının sömürgeci politikasına karşı verilen bir mücadele olarak görüyor ve hürriyetlerin kazanılması için yaptıkları mücadelede, Müslüman dünyasına yardım etmeyi kendi politikalarına uygun buluyordu. Ancak Sevr Antlaşması'nın İstanbul Hükümeti tarafından imzalandığı ve Ermenilerin henüz Sovyet sistemine dâhil olmadığı bir ortamda Bolşevik yönetiminin uzun süredir yürütülen görüşmelerde ortaya konulan anlaşma maddelerinin kabulü için doğu vilayetlerinden belirli bir bölgenin Ermenilere terki hususunu şart koşması Ankara hükümeti üzerinde bir şok etkisi yarattı. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu iki önemli karar alarak Bolşeviklerin amaçları ve talepleri konusunda bir takım tespitler yapmıştır. Bu tespitler Sovyet yayılmacılığının ilk olarak Ankara'dan görüldüğü gerçeğini ortaya çıkardığı gibi tespitlerin doğruluğu ve isabeti açısından da ele alınmasını

gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Sovyet, Bolşevik, kararname, Ermeni.

ABSTRACT

ERDAŞ, Sadık, **The First Year of Turkish-Soviet Relations and Two Regarding Decrees**, CTAD, Volume 13, Issue 26 (Fall 2017), pp. 67-90.

The Bolshevik Revolution, one of the most important events of the 20th century, has made significant contributions and impacts in the recent history of not only the Soviet geography, but also the neighbouring countries such as the Caucasus and Turkey, and has played an important role in shaping the region. The Turkish-Soviet relations, which is founded on hostilities and wars with a few exceptions, entered into a new era and a period of rapprochement began between the parties.

The Bolshevik Russia regarded the National Struggle movement in Turkey as a struggle against Western colonial policy and deemed it appropriate for the own policies of Bolshevik Russia to help the Muslim World in its struggle for acquisition of liberties. However, the Ankara Government was too stunned by the stipulation by the Bolshevik administration on abandonment of a certain area of the eastern provinces to Armenians for the acceptance of the treaty terms set out during the negotiations conducted for a long time in a situation where the Treaty of Sevres was signed by the Istanbul Government and the Armenians were not yet included in the Soviet system. Thereupon, the Council of Ministers took two important decisions and made some determinations on the Bolsheviks' purposes and demands. These findings reveal the fact that the Soviet expansionism was first seen in Ankara and require them to be discussed in terms of their correctness and accuracy.

Keywords: Turks, Soviets, Bolshevik, Decree, Armenian

Giriş

20. yüzyılın en önemli olaylarından biri olan Bolşevik İhtilali, Rus coğrafyasında kayda değer değişikliklere neden olduğu gibi, başta Kafkaslar, İran ve Anadolu olmak üzere bölge ülkelerinin de yakın tarihine katkı ve etkilerde bulunmuş, bölgenin şekillenmesinde rol oynamıştır. Bir kaç istisna dışında, daha ziyade düşmanlıklar ve savaşlar üzerine inşa edilen Türk-Rus ilişkileri, tarafların içinde buldukları koşulların da etkisiyle ihtilalin başarıyla tamamlandığı 1917 yılı sonlarından itibaren bir yakınlaşmasına sürecine girmiştir. Bu bağlamda Brest - Litovsk Antlaşması ile kırk yıldır Rus işgalinde olan Ardahan, Kars ve Batum bölgeleri anavatana katılma imkânına kavuşmuşlardır.

Dönemin koşulları dikkate alındığında, Türk Rus ilişkilerinde temas bölgesi olan Kafkasya'da "*Maverayı Kafkas Cumhuriyeti*" gibi konfederatif yeni oluşumlar; Bolşevik-Menşevik çekişmesinin yerel yansımaları; imzalanan ama dengelerin sıklıkla değişimiyle geçerliliğini yitiren anlaşmalarla çizilmeye çalışılan sınırlar ve yerel çatışma alanlarının yoğun ve taşların yerli yerine tam oturmadığı böylesi

kaygan bir zeminde istikrarlı bir politika inşa etmenin oldukça zor olduğu görülecektir. Oluşum sürecindeki yeni Türkiye'nin sık sık değişen uluslararası dengeleri gözeterek içinde bulunduğu süreci başarıyla tamamlaması hem de tarihi haklarını ve sınırlarını güvence altına alması bu hassas coğrafyada izlenen denge politikası ile mümkün olabilmıştır.

Kafkas Federasyonu'nun dağılmasının ardından Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da İngiltere yanlısı hükümetler oluşturulmuştur. Gürcistan'da ve Ermenistan'da bulunan İngiliz varlığı bir set olarak iki tarafın bağı engellenmektedir. 1918 sonlarından itibaren İngiliz birlikleri Bakü ve Batum'da kurdukları karargâhlar sayesinde hem Bakü-Batum demiryolunu hem de Karadeniz'den Hazar'a uzanan bir koridoru denetimleri altına almışlardır. Bu set, bir yandan Karabekir komutasındaki birliklerin Kafkaslar'a ilerleyişine son veriyor, öte yandan Bolşevikleri enerji kaynaklarından yoksun bırakarak yayılmalarına da engel oluyordu. Fakat bir taraftan Bolşeviklerin 1919 sonlarına doğru toparlanmaları ve Kuzey Kafkasya'dan sonra Azerbaycan'a doğru yönelmeleri, diğer taraftan Anadolu'da Milli Mücadele hareketinin örgütlenerek Kafkasya sınırına doğru Ermenilerin püskürtülmesi, bölgedeki İngiliz varlığını tehlikeye soktuğu gibi, Bolşeviklerle Milli Mücadele'nin liderlerini her geçen gün biraz daha İngiliz karşıtı ortak politikalar yürütmeye sevk etmiştir. Türklere göre, şayet bu sorun aşılırsa Sovyet yardımı sadece daha hızlı ve güvenilir bir biçimde gelmekle kalmayacak bundan da öte Anadolu'yu tehdit eden Ermenistan'da İngiliz yanlısı Taşnak Hükümeti'nin varlığı da son bulacaktır.

Öte yandan bu dönemde Sovyetler'den yardım sağlamak bir zorunluluk halini almıştır. Zira Milli Mücadele'nin öncelikli gereksinimi, İngilizler tarafından da kışkırtılan ayaklanmalarının parçalayıcı etkisini bastırmak ve gündün güne bir iç savaş ortamına sürüklenmekte olan ülkede başlayan Yunan ileri harekâtını durdurmaktır. Yunanlıların Anadolu içlerine kadar ilerledikleri, Trakya'nın tamamen işgal edildiği bir ortamda Adana-Antep bölgesinde Fransızlarla kanlı çarpışmalar yapılmakta, tüm dünya, Yunanlıların "asileri" kısa sürede yola getireceğine inanmakta idi.

Taraflar Arasında İlk Temaslar

Bolşeviklerin 3 Aralık 1917'de "*Rusya ve Doğu Müslümanlarına*" hitaben yayınladığı bildiri¹ ve *Komünist Enternasyonal* tarafından 1 Mayıs 1919'da Dünya işçilerine yapılan çağrıda da "*Türkiye'nin işçi ve köylülerine*" ayrı bir paragraf açılmış ve Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk benzeri cemiyetlerin başlatmış oldukları mücadele kastedilerek, ihtilali başarılarımızı ve kendi "*Kızıl Ordusu*" ile "*işçi, asker ve köylü Sovyetlerini*" kurmalarını istemiştir.² Sivas Kongresi'nden hemen

¹ Stefanos Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1979, s.35-37.

² Fahir Armaoğlu, "1920 Yılında Milli Mücadele ve Sovyet Rusya", *VII. Türk Tarih Kongresi, C.II*, Ankara 1973, s.893.

sonra Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, “*Türkiyeli İşçi ve Köylülere Çağrı*” başlıklı bir bildiri yayımlayarak³ İngiliz emperyalizmini ve İstanbul hükümetini yermiş, hazırlanan Anadolu Milli Mücadelesi’ne “*Rus işçiler ve köylüler hükümetinin*” kardeşlik elini uzatacağını bildirmiştir.

M. Kemal Paşa ile Bolşevik heyet arasında karşılıklı strateji belirleme ve yardımlaşma konularına dayalı yapılan görüşmelerde Bolşevik tarafının gayesi, özellikle Kafkaslar ve Anadolu’nun İngiliz hâkimiyetine girmesinin engellenmesiydi. Zira böyle bir durumda İngilizler Bolşevik Rusları güneyden tehdit ederek onların Kafkaslar’da mevcut bulunan başta Bakü petroleri olmak üzere birçok kaynaktan mahrum kalmalarını sağlayacağı gibi, bu önemli kaynakların eline geçmesiyle daha da güçlenmiş olacaktı. Bu münasebetle Türklerle ortak politika takip etmeleri ve işbirliği yapmaları daha akıllıcaydı. Ancak en büyük engel Kafkasya topraklarında belirlemekteydi. Eğer Ermenistan ve Gürcistan İngiliz etkisinden çıkarılabilirse, iki taraf arasında yardımlaşma için ihtiyaç duyulan kara yolu bağlantısı kurulabilecekti. Bu şartlarda ortak düşmana karşı savaştıklarını düşünen milli mücadelenin öncü kadrosu ile Sovyet yöneticileri birbirlerine karşı iyi niyetlerini ifade etmişlerdir.

Bu bağlamda M. Kemal, Erzurum Kongresi’nde yapmış olduğu konuşmasında Sovyetler’i öven sözler söylemekten çekinmemiştir.⁴ M. Kemal, Kâzım Karabekir ve Rauf Bey, Bolşeviklerle temasın Kâzım Paşa tarafından yürütülmesine karar vermişlerdir.⁵ Bu karar üzerine Kâzım Paşa, Dr. Ömer Lütfi’yi Bakü’ye, Dr. Fuat Sabit’i Moskova’ya göndermiştir.⁶ Dr. Ömer Lütfi Bey, 2 Eylül 1919’da Erzurum’a dönerek Kafkasya’ya henüz Bolşevik kıtalarının girmemekle beraber bölgede Bolşevik cereyanlarının ve teşkilatlarının olduğu; Bakü ve Tiflis’te büyük İngiliz kuvvetleri olmamakla beraber buralarda İngiliz etkisinin güçlü olduğu bilgisini getirmiştir.⁷ Moskova’da Mayıs 1920’de Çiçerin’le görüşen Dr. Fuat Sabit, Sovyet Rusya’nın koşulsuz olarak maddi yardımda bulunacağı sözünü almıştır.⁸

Sivas Kongresi sıralarında Mustafa Kemal Paşa’nın izni ve onayıyla “*Şimali Kafkasya Cemiyeti*” üyelerinin bölgeye yönelik bir takım seyahatler düzenledikleri görülmektedir. Bu gezilerin amacı bölgedeki duruma hâkim olmak kadar, bu

³ Bildiri metni için bakınız; Yerasimos, *age.*, Belge 34, s.130-133.

⁴ Konuşmanın metni için bkz. *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989, s. 3-4.

⁵ “Hey’et-i Temsiliye namına M. Kemal’den 15.Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’ya 16.04.1336 tarihli tel”, Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.630.

⁶ Karabekir, *age.*, s. 167; Feridun Kandemir, *Atatürk’ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, İstanbul 1965, s.25; Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Ankara, TTK,1991, s. 19.

⁷ Karabekir, *age.*, s.167

⁸ Karabekir, *age.*, s.788 vd.

cemiyeti merkezi Tiflis'te bulunan Kuzey Kafkasya Geçici Hükümeti hizmetine vermektir. Sivas Kongresi'nden hemen sonra, Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin "Türkiyeli İşçi ve Köylülere Çağrı" başlıklı bir bildiri yayımlayarak İngiliz emperyalizmini ve İstanbul hükümetini yermiş, hazırlanan Anadolu milli mücadelesine "Rus işçiler ve köylüler hükümetinin" kardeşlik elini uzatacağını bildirmiştir.

Bu dönemde resmi ilişkilerin kurulmasında ilk hareket Meclisin açılmasının hemen sonrasında M. Kemal Paşa'nın Lenin'e yazdığı 26 Nisan 1920 tarihli mektubu olmuştur. TBMM'nin açılışını müteakip M. Kemal'in TBMM Başkanı sıfatı ile Lenin'e yazdığı mektupta en dikkat çekici nokta, emperyalizm aleyhine girişilecek ortak mücadele için Sovyetler'den para, silah, cephane ve malzemenin gönderilmesinin istenmesidir. Bu mektupla Ankara, Moskova ile arasında diplomatik münasebetlerin kurulmasını, Misâk-ı Millî'nin tanınmasını, askerî ve siyasî bir ittifak ile yabancı emperyalizmine karşı birlikte mücadele edilmesini istemişti. Bu durum, Sovyet Rusya'nın dikkatini Millî Mücadele üzerine ilk defa ciddi ve farklı bir şekilde çekmesine sebep olmuştur.⁹

Bolşevikler tarafından yayınlanan ve yukarıda değinilen bildirimler, sonraki dönemlerde de Sovyetler tarafından propaganda amaçlı olarak gazetelerde ve telsiz telgraflarından defaten yayımlanmıştır. Bunlardan birinin Kazım Karabekir Paşa tarafından TBMM riyasetine gönderilmesi üzerine¹⁰ bildiri, TBMM'nin 11 Mayıs 1920 tarihli oturumunda alkışlarla okunmuş¹¹ ve Mecliste Bolşeviklik ve Bolşeviklerle ilişkiler üzerine bir tartışma başlamıştır.

Bildiride, "Dünyanın bütün milletlerini boyundurukları altına alan İngilizlerin sükkût etmekte oldukları, Rus inkılâbının darbeleri sayesinde dünyanın köle ve esaret binalarının yıkıldığı" ifade edilerek hükümetlerin milletlerin eline geçeceği müjdelenyordu. Rusya'nın, dünyanın esir milletlerine hürriyet kazandırmak için şerefli bir sulh akdedeceği, Rusya'nın bu mukaddes davada yalnız olmadığı vurgulanıyordu.

"Rusya'nın ve Şarkın İslamları; o camileri, ibadethaneleri, mektepleri tahrip ve hakları gasp edilen kimseler, sizin dininiz ve âdetlerinizi, millî ve medeni hürriyetinizi serbest ve el sürülmez bir halde kalacaktır. Bilmelisiniz ki, Rus inkılâb-ı kebirinin Sovyetleri, sizin hukukunuzu bütün kuvvetiyle himaye edecektir. Binaenaleyh, inkılaba ve onun salâhiyettar Hükümetine yardım ediniz; Şark'ın Müslümanları, Türkler, Araplar, İraniler, Hindular, kendi memleketleri,

⁹ Atatürk'ün Tanım Telgraf ve Beyannameleri, Ankara 1964, Belge No; 288; Fahir Armaoğlu, "1920 Yılında Millî Mücadele ve Sovyet Rusya", VII. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler Cilt: II., TTK Yayınları, Ankara, 1973, s. 893-895; A.M. Şamsuddinov, Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923, Çeviren Ataol Bahramoğlu, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s.188.

¹⁰ Karabekir, *age*, s. 708-709.

¹¹Bildirinin 13 Mayıs 1920'de okunduğuna dair yayımlar varsa da (Örnek olarak; Nilüfer Efendiyeva, "1920'lerin Başlarında Türk Halkının Millî Kurtuluş Savaşı'nın Resmî Sovyet Basınında Yansıtılması", IX. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler, Cilt: III, TTK, Ankara 1989, s. 1884.) tutanaklar bildiri konusunda tartışmaların 11 Mayıs'ta yapıldığını göstermektedir.

malları, hayatları taksim ve harap edilmek üzere bulunan kimseler, sükkût eden çarlık tarafından tanzim edilen, İstanbul'un cebren işgali muabedesini yurtlmuş ve mahvedilmiştir. Rus Cumhuriyeti Millet Sovyetleri, memleketlerinizin cebren işgalini ret ile ilân eder ki, İstanbul Müslümanların elinde kalacaktır. Türkiye'nin taksimine ve Türk arazisinden bir Ermenistan teşkiline dair olan muabede yurtlmuş ve mahvolmuştur. Yine ilân ederiz ki, İran'ın imhasına dair yapılan muabede de yurtlmuşur"¹² denilmektedir.

Meclis görüşmelerinde Hamdullah Suphi Bey, Bolşevik cereyanları karşısında bazı endişe noktaları olmakla beraber, memleketimizde Bolşevizm'in neden ibaret ve hedeflerinin ne olduğunun bilinmediğini ifade ederek bir fırsat olarak gördüğü bu çağrıya cevap verilmesi gereğine işaret etmiştir:

"Memleket Bolşevizm'i bilmiyor; memleket Bolşeviklik hakkında irşâd edilmemiştir, işya edilmiştir, idlâl edilmiştir. Zannediyorum ki, sırf işyaya göre düşünürsek Bolşeviklik kuvveti bu topraklara girecek olursa yağmager olmak üzere girecektir, tahrip edecektir, yakacaktır, yıkacaktır, ananâtımıza ve mukaddesatımıza hümet etmeyecektir. Bu böyledir diyenler var. Fakat tasrih etmeliyiz, Bolşeviklik nedir? Öğrenmeliyiz; hakkında hüküm vermeliyiz. Belki böyle değildir. Belki bizim için en hakiki bir yardımcı geliyor. Başkalarını topraklarımızdan kovmak için bize müzahir bir kuvvet geliyor."¹³

Bolşevizm'in, Rusya Müslümanları arasında yer yer toplanmalar, iştirakler ve yeni Hükümetler vücuda getirdiğini, bundan Türk ordularının doğduğunu ve onların da Bolşevik hareketine iştirak ederek ve Rusya'da doğmuş olan yeni, büyük inkılâbın bir kısmını vücuda getirdiklerini ifade etmiştir:

"Belki onlardan istifade ederek düşmanlarımızı atacağız ve millî vâhdetimizi vücuda getireceğiz. Onun için Millet Meclisi Bolşevikliğin esas noktaları hakkında bir fikeri sarıh elde etmeli ve kendi noktai nazarını ifade etmelidir. Eğer muayyen bir noktai nazar olursa bir vazife terettüb edecektir. Bütün memleket, Bolşeviklik nedir ve bize ne getiriyor, bunu söylemeye mecburuz. Ne vakit buna temas eder bir haber gelirse Meclisin ilk aldığı tedbir kaçmak, geriye çekilmek oluyor ve çünkü o sarabatten çekiniyor. Bolşevizm, İslâm memleketlerinde dine karşı tecavüzkar olmadı. Müessesât-ı millîye'yi kökünden kazımadı. Bilâkis o Müslüman kütleleri arasında hiss-i minnet ve şükran tevliit edecek surette onlara müzaheret etti... On beş yirmi gün geçtikten sonra hudutlarımıza vasıl olacak kuvvetlerle beraber ne yapacağız? Bu bilinmeli. İman ediyorum ki, memleketimizdeki müstevli hain kuvvetleri kovmak için bizim en tabii müzahirimiz gelen Bolşevik kuvvetleridir."¹⁴

¹² TBMM, *Gizli Celse Zabıtları, 1.Dönem, Cilt 1, 24 Nisan 1920-21 Şubat 1921*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, 2.İnikat,14.Birleşim, Tarih; 11.05.1920,s.5;K.Karabekir,Age,s.708-709

¹³ TBMM *Zabıt Ceridesi,1.Dönem,1.Cilt, Ankara, 1959,14.Birleşim, Tarih:11.05.1336, s. 258.*

¹⁴ TBMM *Zabıt Ceridesi, s.258.*

Besim Atalay Bey de:

“[M]ilyonlarca Müslüman’ı esaret altına almış, yıllardan beri inleyen ve utanmadan Kuran-ı Kerim’i ele alarak ‘Ey İngilizler siz dünya yüzünden şu kitabı kaldırmadıkça dünyada ibtilâlin önünü alamazsınız, tabakküm tesis edemezsiniz’ diyen Gladston[e]’un ahfadının süngüleri altına mı gireceksiniz, onun bayrağının altına mı gireceksiniz? Yoksa Şark’tan bize ellerini açan kuvvete mi koşacaksınız?”

diye sormuş ve şu sözleri söyleyerek bir teşekkür telgrafı çekilmesini önermiştir:

“Büyük Peygamberimiz diyor ki: Dini ve Müslümanlığı yine ondan olmayan birtakım insanlar temin ve teyit edecek, işte Allah o kuvveti bize gönderiyor. Biz Bolşeviklere m’ümaşat etmekle bilâkis şeriata daha fazla yaklaşıyoruz.”¹⁵

Hamdullah Suphi Bey tekrar kürsüye gelerek şu sözleri söylemiştir:

“Meclis kendi kararıyla, kendi ihtiyarıyla onlarla anlaşsın ve bunda küçücük bir zıyan yoktur. Önündeki Müslüman milletinin hatırını sayan ve ona hürmet eden, dinî, millî müessesatını tanıyan, ona zıyan vermekten uzak kalmasını arzu eden bu kuvvet şimdi yavaş, yavaş bize geliyor.”

İlk meclisin ateşli simalarından Ali Şükrü Bey de “Heyeti Vekile Bolşeviklerle temas etsin, anlaşsın ve müspet esas dâhilinde biz de kendileriyle anlaşalım ve her şeyi yapalım” önerisinde bulunmuştur. TBMM’de bir grup milletvekilinin karşı çıkması üzerine konu TBMM’nin gizli oturumlarında ele alınmış; burada, Mustafa Kemal Paşa şöyle demiştir:

“...[İ]ki ciheti birbirinden tefrik etmek lâzımdır. Biri, Bolşevik olmak; diğeri, Bolşevik Rusyası’yla ittifak etmek. Biz Heyet-i İcrâiye, Bolşevik Rusya’sıyla ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa Bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir meseledir. Böyle bir mesele ile bizim iştigale ihtiyacımız yoktur. Fakat ittifak meselesi, kemâl-i ciddiyet ve ehemmiyetle takip edilmektedir ve muvaffak olacağımıza ümidimiz berkemeldir... Bolşevikler, bidayet-i zuburlarında yalnız kendi prensiplerine riayet eden ve bütün manasıyla Bolşevikliği kabul edenlerle anlaşmışlar ve fakat bütün milletleri birden bu esasat-ı içtimaiye’ye uydurmaya imkân olmadığına ve emperyalizme galebe çalmak için âlem-i İslâm ile ittifak lâzım geldiğine kani olmuşlar ve bir milletin esasat-ı dinîye millîyesine riayet etmeye karar vermişlerdir.”¹⁶

Bu tartışmalar, İsmet Bey’in ifadesiyle

“uzun müddet ince ince düşünülmüş ve yirminci asırda bir milletin siyaseten ve iktisaden bütün mevcudiyeti ile nasıl imba edilebileceğini gösterir ve İngiliz projesi diyebileceğimiz bu vesikada düşmanlarımız evvelâ memleketin hudutlarını her taraftan, bütün Memalik-i İslâmiye’den tecrit etmişlerdir. Şarktan ilerleyen

¹⁵ Age.,s.259.

¹⁶ Sadi Borak, *Atatürk’ün Gizli Oturumlardaki Konuşmaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1997, s. 66.

Ermenistan, garptan Yunanistan, aşâğıdan, cenuptan İngiltere ve Fransa gerek Araplarla ve gerek Kafkas ve Rumeli'de kalan milletlerle bütün ittisalimizi siyaseten kesmek”¹⁷

istediklerini gösteren barış projesinin açıklandığı günlerde yapıldığı dikkate alınırsa Meclis'in Bolşeviklere bakışı daha anlaşılır bir hal alacaktır.

Sovyet Hükümeti'nin çeşitli yollardan Türkiye ile temas kurma çabasına girişmesi ve Baha Sait örneğinde olduğu gibi¹⁸ Millî Mücadele ile ilgili bulunmayan kimselerin Ankara hesabına Sovyetlerle müzakerelerde bulunmaları, bu temasların yalnız bir kanala toplanmasını, resmî ve yetkili kişilerin bu müzakereleri düzenlemesini gerektirmiştir. Bu amaçla Moskova'ya bir delegeler heyeti gönderilmesi kararlaştırılmıştır. İstanbul'un işgal edilmesi, Sevr Antlaşması koşullarının açığa vurulması da Sovyetler'den bir an önce yardım sağlanmasını icap ettirmiştir. Bu amaçla gönderilen heyet henüz yolda iken Çiçerin'in cevabi mektubu Ankara'ya ulaşmıştır. Hariciye Komiseri Çiçerin'in 3 Haziran 1920 tarihli mektubunda şunları söylediği görülmektedir: ...Sovyet Hükümeti her iki milleti tehdit eden ecnebi emperyalizmine karşı mücadeleye iştirak edildiğini bildiren ve Sovyet hükümetiyle düzenli münasebete girişilmek arzusunu içeren mektubun alındığını bildirerek;

1-Türkiye'nin istiklalinin ilanını,

2-Gayrı kabili itiraz Türk arazisinin Türk devletine ilhakı,

3-Arabistan ve Suriye'nin müstakil devletler gibi ilanı,

4-Büyük Millet Meclisi tarafından verilen karara nazaran Ermenistan'da, Kürdistan'da, Batum arazisinde, Şarki Trakya'da, Türklerle ve Arapların müştereken mukim bulunduğu bircümle arazideki milletlerin kendi mukadderatlarını tayin ve tespiti umurunda serbest bırakılmasını ve mültecilerle kerhen hicret etmiş olanların bu mıntıkada serbestçe referanduma iştirak edebilmeleri zemininde yurtlarına avdetlerini tabii buluyoruz.

5-Başında BMM bulunarak teşekkül eden yeni Türk hükümetine ait arazide ekalliyet teşkil eden anasır içinde Avrupa'nın en hür memleketlerinde sakin ekalliyetler için tanınmış olan bütün hukukun tasdikini,

6-Boğazlar meselesinin Karadeniz'e sahili bulunan hükümetler arasında akd edilecek bir konferansa tevdi,

7-Kapitülasyonların ve devletler tarafından mevzu mali kontrolün ilgası.¹⁹

¹⁷ TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, s.38.

¹⁸ Bu konuda Heyet-i Temsiliye adına M. Kemal Paşa ile Kazım Karabekir arasındaki yazışmalar ve anlaşma metni için bkz. Karabekir, *age.*, s.628-634.

¹⁹ 3 Haziran tarihli Çiçerin mektubunun ele alındığı kaynaklarda görülen okuma hatası ve eksik bırakılan kelimelerden kaynaklanan farklılıkları en aza indirmek adına 8 Temmuz 1336 tarihli Hâkimiyeti Milliye gazetesinde yer alan tercüme dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bkz. *Hâkimiyeti*

“Rus Sovyet Hükümeti, taziyek altında bulunan milletlerin tablisi gayesiyle emperyalist hükümetlere karşı tavsiye ettiği mesai ve harekâtı askeriyeye iştirak umurunda Büyük Millet Meclisi tarafından izhar edilen arzuyu hüsnü telakki eder ve kendi mukadderatlarını kararlaştırarak milletlerin bir muktezayı hak ve adalet bir taraftan Türkiye, diğer taraftan Ermenistan ve Acemistan arasında, tayini iktiza eden hudutların müzakeratı siyasiye ile tespitine Büyük Millet Meclisince müsaade edileceğini ümit eyler. Rus Sovyet Hükümeti, her zaman alakadarânın daveti üzerine tavassutu memnuniyetle kabul eder. Türkiye ve Rusya arasında revabıt-ı dostane ve muhadenet-i müstemire tesisi için doğrudan doğruya münasebatı siyasiye başlamasını teklif eder.”²⁰

Mektup Ankara’da Heyet-i Vekile tarafından incelenmiş, ancak 4. maddenin anlaşılmasında sıkıntılar yaşanmıştır.²¹ Kazım Karabekir de, Bolşevik Rusya’nın Çarlık Rusya’sı gibi Kürdistanı her hangi bir nazariye ile bizden ayırmak ve yutmak istemelerinden kuşkulandır²². Gerçekten de mektupta yer alan ifadeler Bolşeviklerin Çarlık Rusya’sının izlediği emperyalist politikaların mirasçısı olduklarının bir göstergesidir.

TBMM Hükümeti tarafından 20 Haziran’da verilen cevapta, bu kaygıların dile getirildiği görülmektedir.

“Ermenistan ve Acemistan hudutlarımızı tayin için Rus Sovyet Cumhuriyetinin tavassutu memnuniyetle kabul ve sorunların siyasi müzakerelerle çözümlenmesinin tercihi edildiği” bildirilerek “komşularımızla gayri kabil-i itiraz bir surette Türk olan bir araziye tabrih ve abaliyi katliâm ettiklerinden ve Garp emperyalistlerine has olan usullerde sun’i kitleler ve ekseriyetler vücuda getirmekte olduklarından şiddetle müzdarip ve müştekiyiz”

denilerek “buna nihayet verecek tedabir-i aceleden olmak üzere, Elviye-i Selâse dâbilinde bazı mevaki’i işgal için” askeri harekât icrasına karar vermek mecburiyetinde kaldıklarını, mektupları üzerine harekâtı tehir ettiklerini bildirip, Ermeni tecavüzlerinin durdurulması için tavassutta bulunmaları istenmiştir.²³

Resmi Görüşmelerin Başlaması

“Müzakere-i mühimme-i siyasiye”de bulunmak üzere²⁴ Moskova’ya gönderilen Hariciye Vekili Bekir Sami Bey²⁵ başkanlığındaki heyette, İktisat Vekili Yusuf

Milliye, No:44, s.3; Karabekir, age., s.784-785; Yerasimos, age., Belge No:42, s.238-239; Saime Yüceer, Millî Mücadele Yıllarında Ankara Moskova İlişkileri, Ekin Kitabevi, Bursa 1997,s.114-115.

²⁰ Yerasimos, age., s. 229.

²¹ Yüceer, age., s.115

²² Karabekir, age., s.785

²³ Hâkimiyeti Milliye, No.44 (8 Temmuz 1336), s.3; Atatürk’ün Millî Dış Politikası, Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge,1919-1923, Cilt 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.165-166.

²⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu :30.18.1.1 Yer No :1.1..5., Dosya :111-5, Tarih :10.05.1920 Sayı :4 M.

Kemal,²⁶ Dr. Miralay İbrahim Tali, Lazistan Mebusu Osman ve Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi Beyler bulunmaktaydı. 8 Mayıs 1920'de heyete yapacakları temaslar konusunda verilen talimatta şu hususlar yer almaktaydı:

1- Türkiye'nin Batı devletlerinin esaretine düşmesini, Rusya kendi temel çıkarlarına kesinlikle aykırı görüyorsa, bize yardım etmesi ve bizimle anlaşması için temel bir dayanağımız var demektir.

2- Türkiye'nin isteği, şimdiki millî hududu içerisinde dâhili ve harici istiklal-i tam yaşamak ve bu temel isteğin sağlanması şartıyla Rusya ile kader ve gelecek birliğini kurmaktır.

3- Türkiye Batı devletlerinin saldırılarından kurtulmak ve 2. maddede ifade edilen amacına ulaşmak için tüm güçlerini kendi topraklarında kullanma zorunluluğunda olduğu gibi kendisine dışarıdan yardımda gereklidir.

4- Boğazlar'dan yararlanma, tüm Karadeniz ülkelerine serbest olacaktır. Bunu sağlamak için Karadeniz Boğazı'nda tahkimat yapılmamak, İstanbul'a Rus donanmasının gelmesinin bizim takdir ve isteğimize bağlı olmak üzere, Çanakkale Boğazı tahkimatını Ruslarla birlikte savunmamızdır. Bu koşullardan daha fazlası Rusların Çanakkale tahkimatını bağımsız olarak elinde bulundurmaları ya da İstanbul'a donanmalarını istedikleri zaman getirmeleridir ki her iki şık da İstanbul'un elimizde bulundurulması kuralını bozar. Ruslar için Boğazların tam özgürlüğünü yalnız anlaşma koşullarıyla sağlamak ya da Boğazın savunma ve denetimini tüm Karadeniz devletlerinin bir ortak sorunu olarak kabul ettirmek çok daha uygun ve iyi bir çözüm yoludur.

5- Ortak mücadelede başarı uğrunda Türkiye dindaş ve ırkdaşları arasındaki tüm manevi nüfuzundan yararlanma yoluna gidecektir.

6- Dışardan yapılacak yardım; para, savaş araçları, makineler, gerekirse askerî birlikler olacaktır.

7- Ruslarla kader birliği etmek, onların yardımından yararlanmak için ulaştırmanın engelsiz ve kesinlikle güvenilir olması gerekmektedir²⁷.

Talimatta dikkat çeken husus, Kırım Harbi'nden bu yana Rusya'nın yumuşak karnı olan Karadeniz'in güvenliği için oldukça önemli olan Boğazlar'ın birlikte savunulabileceği fikrinin telaffuz edilmesi ve üstü kapalı da olsa millî sınırlar ifadesi ile Misakı Milli'ye yapılan atıftır. Heyetin Ankara'dan yola çıktığı gün Babiâli'ye tebliğ edilen Sevr Antlaşması, Sovyet Cumhuriyeti'nin güvenliği için de gerçek bir tehdit oluşturuyor ve İtilâf Devletleri'ne Rusya'nın güneyinde ve Kafkasya'da müdahalelerini sürdürme imkânı veriyordu.

²⁵ TBMM Arşivi, Milletvekilleri Tercüme-i Halleri, Dönem;1-11, Bekir Sami Bey'in Tercüme-i Hali, Cilt Sıra No;1-100, Sıra No.10.

²⁶ TBMM Arşivi, Milletvekilleri Tercüme-i Halleri, Dönem;1-11, Yusuf Kemal Bey'in Tercüme-i Hali, Cilt Sıra No;201-300,Sıra No.266, s.2.

²⁷ Karabekir, *age.*, s.755.

11 Mayıs'ta Ankara'dan hareket eden heyet sıkıntılı, dolambaçlı ve uzun bir yol takip ederek ancak 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya varabilmiştir.²⁸ O günlerde başlayan III. Enternasyonal ve Bolşeviklerin bir ticaret anlaşması imzalamak üzere İngilizler ile yaptıkları görüşmeler nedeniyle Türk heyetine pek ilgi gösterilmez.²⁹ Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk Heyeti, ancak 24 Temmuz 1920'de Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ve Müsteşar Karahan tarafından kabul edilmiştir. Çiçerin, Cemal ve Halil Paşalar ile lüzumlu esasların tespit edildiğini, ayrıntıların da Türk delegeleri ile kararlaştırabileceğini söylemesi üzerine Bekir Sami Bey, Cemal ve Halil Paşalar'ın TBMM tarafından resmen vazifelendirilmediklerini, bundan dolayı teşebbüs ve taahhütlerinin şahsî bir nitelik taşıdığını belirtmek durumunda kalmıştır.³⁰

Türk heyeti, aynı gece Karahan ile görüşmüş, muhtaç olunan silah ve mühimmatın Anadolu'ya süratle nakledilebilmesi için kapalı olan Ermenistan yolunun bir an önce açılmasını talep etmiştir. Karahan ise, kendileri açısından Lehistan Meselesi'nin önemi üzerinde durarak oradan kuvvet getirerek yolun açılmasının sağlanmasının güç olduğunu ve Ermenistan'a karşı sebepsiz bir taarruzun, Batı ve Amerika kamuoyunda fena bir etki bırakacağını, siyasî teşebbüslere başlandığı için bir iki hafta içinde yolun açılmasından ümitli olduğunu söylemiştir. Bekir Sami Bey, vaziyetin beklemeye müsait olmadığını, yolun bir an evvel açılarak ulaşımın sağlanmasının hayatî bir mesele olduğunu ısrarla belirterek "*Ermeni ordusunun bududumuza taarruz ihtimali var mıdır?*" sorusunu sormuştur. Karahan, Ermenilerin böyle bir cürette bulunamayacakları, buldukları takdirde şiddetli bir ultiimatome vererek yolu açtırmanın mümkün olacağını, ısrarları halinde ise Ermenilerle savaşın kaçınılmaz olduğu cevabını vermiştir.³¹

Türk heyetinin müzakerelere bir an önce başlamak adına yaptıkları ısrarlı müracaatlar üzerine ikinci görüşme 4 Ağustos'ta Karahan'la gerçekleşmiştir. Görüşmelerde ilk sözü alan Karahan'ın söylemini dört maddede toplamak mümkündür:

1- Ankara Hükümeti, Brest - Litovsk Muahedesi'ne dayanarak Ermenistan'a bir nota vererek muahedenin çizmiş olduğu sınırların aşılmaması lüzumunu bildirmiştir. Brest - Litovsk Muahedesi'ne dayanmanızı ve Ermenistan üzerine taarruzunuzu bir takım siyasî düşüncelerle ve Avrupa umumi efkârını gücendirmemek için uygun görmüyoruz. Ermenistan ile meseleyi biz halleder ve yolu bir aya kadar açarız. Ermenistan'la harp yapmak bize aittir ve bunun için de elimizde bazı deliller vardır. Meselâ Türkiye'ye gönderdiğimiz yirmi beş

²⁸ Y. Kemal Tengirşenik, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s.141-145.

²⁹ Yusuf Kemal Bey'in Meclisi bilgilendirme konuşması için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, s.164-173 ve 186-187.

³⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955, s. 63.

³¹ *Age*.

put altını Ermeniler gasp ettiler. Kırk sekiz saat zarfında bu altının iadesi için Ermenistan Hükümeti'ne bir nota verdik. Ermenistan Hükümeti, buradaki Ermeni heyetini geri çağırmıştır. Türkiye'ye yardım lüzumunu ehemmiyetle takdir ediyoruz. İyi biliniz ki, bu ay nihayetine kadar yol açılacaktır. Mesele mahrem tutulsun, bunu yalnız hükümetinize bildirebilirsiniz. Brest - Litovsk hududunu iddia ediyorsunuz. Fakat her şeyi elyevm mer'i olmayan bir muahedeye dayandırmak ettirmek doğru olmaz. Brest - Litovsk muahedesini sizlere beraber bir daha gözden geçirmek istiyoruz.

2- Nahçıvan'da askerlerimiz arasında temas hâsıl oldu. Sizin askerler şehrin etrafında bizimkiler şehrin içinde. Kuryeler aracılığı ile görüşüyoruz. Doğrudan doğruya Ankara ile haberleşirsek memnun oluruz.

3- Sizdeki harp hareketlerini takip edebilmek için bir memur tayin edeceğiz. Sizin bir memurunuz ona yardım etsin yerleri harita üzerinde işaretlesin.

4-Anadolu'nun ahvalini, askeri durumunuzun hakikatini bir müttefik olarak bütün tafsilatıyla öğrenmek istiyoruz. Anadolu pek muzdarip halde ise ona göre hareket ederiz.³²

Türk heyeti 1. madde üzerinde vereceği cevabı, asıl resmi ve katı müzakereye bırakarak evvelce Türkiye namına hareket ettiklerini söyleyen bazı kimselerin söyledikleri sözlerin yaptıkları işlerin Ankara hükümeti namına olmadığını, bunların teati ettikleri dermeyan ettikleri kâğıtlardan ve mütalaalardan hiçbirinin Ankara'nın tasvibi ile yapılmadığını belirtmişlerdir.³³ Türk heyeti, ayrıca Kızılordu ile Anadolu arasındaki ilişkilerin sürekli olabilmesi için Sarıkamış ve Şahtahtı'nın Türk ordusunca işgal edilmesi gereğine işaret eder ve bu öneri Çiçerin'in, Orconikidze ile bir telgraf görüşmesi yapması sonrasında kabul edilir.³⁴ Bekir Sami Bey tarafından Ankara'ya gönderilen raporda bu durum ve Sarıkamış'ın işgalinin Sovyetler tarafından kabul edildiği bildirilir.³⁵ Ne var ki, Brest -Litovsk'tan söz edilmesi Bolşevikleri oldukça rahatsız etmiştir. Zira bu antlaşma ile belirlenen sınırların o andaki Rus hududuyla ilgisi olmadığı halde buraları kendi egemenlik sahası içerisinde değerlendirmektedirler.³⁶

³² Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Koleksiyonu, Moskova'da bulunan Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in Karahan ile yaptığı 2.mülakat hakkında şifre ve raporlar. Sıra No;3767, Kutu; 912, Gömlek; 26, Adet;14, Tarih;01.09.1336 ve Sıra No;3770,Kutu;912, Gömlek;29, Adet;4, Tarih;01.09.1336 ve Tengirşenk, *age.*, s.153-154.

³³ *Age.*, s.154.

³⁴ *Age.*, s.167.

³⁵ ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu, Moskova'da bulunan Hariciye vekili Bekir Sami Bey'in Karahan ile yaptığı 2. mülakat hakkında şifre ve raporlar. Sıra No;3767, Kutu; 912, Gömlek; 26, Adet;14, Tarih;01.09.1336 ve Sıra No;3770,Kutu;912, Gömlek;29, Adet;4, Tarih;01.09.1336; Cebesoy, *age.*, s.66-68.

³⁶ Saim Yüceer, *age.*, s. 141.

Türk-Bolşevik İlişkilerinde Kuşku Dönemi

Görüşmelerin uzamasından ve bir sonuca bağlanamamasından rahatsız olan M. Kemal, özel bir kurye ile Bekir Sami Bey'e gönderdiği mektupta "*Anadolu'da durumun her gün daha kötüye gittiğini ve bu nedenle Sovyetlerle bir an önce bir anlaşma imzalanması gerektiğini*" bildirmiştir.³⁷ Bu sıralarda Kazım Karabekir'in Halil Paşa'nın Nahcivan'dan 500 kilo altın getirdiği ve silah yardımlarının taşınması için iki yüz arabanın hazırlandığına dair mektubu Ankara'ya iletilmiştir. Dönemin Genelkurmay Başkanı İsmet Bey, "*Halil Paşa'nın 3 Haziran tarihli mektubunun milyon liradan söz ettiğini ve bunun birkaç güne kadar sınırlı geleceğini*" hatırlatarak "*[o]nların yazdıkları ile şimdiki durum arasında fark ne derece? Bu adamlar bizi aldatmışlar mıdır*" diye sormuştur.³⁸ Böylece Ankara'nın Sovyetler'e karşı tutumu kaygıdan kuşkuya doğru kaymıştır ve bu sıralarda görüşmeler yeni bir ivmeyle devam etmektedir.

13 Ağustos tarihinde yapılan görüşmede Türk heyetinin, bir an evvel faydalanılması için Ermenistan yolunun açılması lüzumu üzerinde ısrarla durması üzerine Çiçerin, yolun açılması için gereken teşebbüslere girişildiğini belirterek Ermeniler ile bir mütareke yaptıklarından bahisle bunun metninin gazetelerde neşredildiğini bildirmiştir. Bu mütarekename mucibince Nahcivan'ın Bolşevik ordularınca ve Şahtahtı kasabası ile Culfa - Şahtahtı şimendifer hattının da Ermenistan'ın işgalinde kalacağını belirtmiştir. Kısa sürede büyük bir yardım bekleyen ve bunun için demiryolunun açılmasını gerekli gören Türk heyeti büyük bir hayal kırıklığı ile derhal itiraz ederek yolun açılmasını beklerken Ruslarla Türkler arasında mevcut tek irtibat ve muvasala yolunun kapanmış olduğunu ve durumun çok daha fena bir şekilde girdiğini söylemişlerdir.³⁹ Çiçerin, Anadolu Ermenileri'nin yerleşmesi için Van, Bitlis ve Muş vilayetlerinin bazı kısımlarının ayrılması konusunu Halil Paşa ile görüştiklerini aktarmasıyla hayal kırıklığı yerini tam bir şüpheye bırakmıştır.

14 Ağustos 1920'de Türk heyeti Lenin ile yaptıkları görüşmede de "*vaat edilen yardımın geciktiğini söyleyip açılacağı ifade edilen Ermenistan yolunun henüz açılmadığı gibi, Ruslarla Türkler arasında muvasala ve irtibatı temin edecek tek yol olan Nahcivan - Şahtahtı şimendifer hattının Sovyet Hükümeti tarafından bu defa Ermenistan'a teslim edilmesinin hayret verici olduğunu*" belirtmiştir. Lenin, bir hata ve haksızlığın yapıldığını kabullenerek "*meselenin tetkik edilmekte olduğunu ve bir hal sureti bulunacağından ümitvarım*" demiş⁴⁰ ve "*mazlum milletlere yardımın Sovyet Hükümeti'nin esas prensiplerine dayandığını, emperyalistlere ve özellikle de İngiltere'ye karşı savaşa devam*

³⁷ Yerasimos, *age.*, s. 168.

³⁸ Karabekir, *age.*, s.841-843.

³⁹ Tengirşenk, *age.*, s.156-157; Cebesoy, *age.*, s. 68-69; TBMM Gizli Celse Zabıtları, s.166.

⁴⁰ Cebesoy, *age.*, 70-72. Tengirşenk, *age.*, s.163.

eden Türk milleti hakkında pek samimi hisler beslediklerini ve Türkiye'ye yardım edeceklerini” belirtmiştir.⁴¹

Bu koşullar altında, 17-24 Ağustos tarihleri arasında sürdürülen görüşmeler neticesinde sekiz maddelik bir anlaşma parafe edilmiştir.⁴² Ancak, 28 Ağustos'ta Çiçerin ile Türk Heyeti Reisi Bekir Sami Bey arasında Hariciye Komiserliği binasında gece yarısından sonra üç buçuk saat süren görüşmede bambaşka bir durum ortaya çıkmıştır.

Dostluk Antlaşması projesinin birinci maddesi Türkiye Büyük Millet Meclisinin temsil ettiği Türkiye'nin Misakı Milli'nin ihtiva ettiği hudut dâhilindeki memleket olduğuna dair idi. Çiçerin, bunun itiraza duçar olduğunu ifade ederek bu maddenin “*hudut*” kelimesi suretiyle değiştirilmesi teklifinde bulunur. Bekir Sami Bey, Misak-ı Milli'nin tadil ve tağyirinin salahiyet ve mezuniyeti dışında olduğunu; esasen başka bir türlü hududun kabulünün de mümkün olamayacağını açıklayınca Çiçerin, böyle bir hududun Rusya tarafından tasdikinin prensiplerine aykırı olacağını ve yine prensipleri mucibince her milletin mukadderatını tayinde hür olması icap edeceğini ve Ermenistan'a mutlaka Van ve Bitlis vilayetlerinden bir arazinin ayrılması konusunu ileri sürer. Bu istek karşısında Bekir Sami Bey, Türkiye'de Ermenistan vilayetinin bulunmadığını, Ermenilerin memleketimizin her yerinde Müslümanlarla karışık bir halde yaşadıklarını, hiçbir yerde üçte bir derecesinde bile çoğunluğu oluşturamadıkları sözleriyle karşılık verir. Çiçerin, Ermenistan'a Van ve Bitlis'ten mutlaka bir kıtanın terkinin zorunlu olduğunu, Türklere yapacakları yardımın bu esaslara dayandığını, Halil ve Cemal Paşalar ile yaptıkları müzakerelerde aynı esasın onlar tarafından kabul edildiğini ve Ermenistan'a bırakılacak yerlerde bir muhaceret yapılacağını tekrarlayarak⁴³ ısrarcı tutumunu devam ettirmiştir.

Bekir Sami Bey;

“[T]arafımızca vaat edilen yardımın buna müstenit olduğunu bilmiyorduk. Yunanlılarla Ermenilere toprak vermeme için bir buçuk seneden beri İtilâf Hükümetleri ile harp eden milletimiz, kendisine dost bildiği bir hükümetin de aynı siyaseti güttüğünü görünce bu dostluğun kendisine ne fayda temin edeceğini düşünmekte haklıdır. Binaenaleyh memleketimizi taksim gayesinden ibaret her iki siyaset arasında maalesef fark kalmamış olacaktır”

demiş ve ayrıca Halil ve Cemal Paşalar'ın Türk milleti adına söz söyleme hakkının olmadığını belirtmiştir.⁴⁴

⁴¹ Cebesoy, *age.*, s.72-73.

⁴² Tengirşenk, *age.*, s.172 - 173; Suat Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s.47-48.

⁴³ Cebesoy, *age.*, s.83-84; Tengirşenk, *age.*, s.160 vd.

⁴⁴ Cebesoy, *age.*, s.84; Tengirşenk, *age.*, s.161-162.

Çiçerin, İtilaf Devletleri'nin Sivas ve Trabzon'u da kapsayacak bir Büyük Ermenistan kurmak dileğinde olduklarını, oysa Sovyet Rusya'nın Ermenistan'a, nüfusuna göre küçük bir bölgenin verilmesini istediğini belirtiyordu. Çiçerin'in bu sözlerine sınırlanan Bekir Sami Bey, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve ekonomik çıkarlarına aykırı bulduğu bu önerinin kabul edilemeyeceğini; ama Türkiye'de yaşayan ve evlerini bırakıp kaçan Ermeni göçmenlerinin dönmelerini kolaylaştırmayı hükümetine tavsiye edeceğini bildirmiştir. Çiçerin, Ermeniler ile ilgili isteğinde direniyordu. Bekir Sami Bey ise, bu sorun üzerinde karar vermenin kendi yetkisi dışında olduğunu ve hükümetine danışacağını söylemiştir.

Bekir Sami Bey, mevcut durumu ayrıntılı bir rapor halinde Ankara'ya bildirmek ve yeni bir talimat almak için heyette bulunan Yusuf Kemal Bey'i yola çıkarmıştır.⁴⁵ Yusuf Kemal Bey, uzun bir yolculuktan sonra Trabzon'a gelmiş⁴⁶ ve durumu 18 Eylül 1920'de bir telgrafla TBMM başkanlığına bildirmiştir.⁴⁷

Ankara Hükümetinin Bolşevikler Hakkında Yeni Tespit ve Politikaları: İki Kararname

TBMM Hükümeti, konuyu yeniden müzakere ederek Sovyetlere karşı kat'i bir tavır almış, alınan kararları da bir talimat halinde telgraf ile Bekir Sami Bey'e bildirmiştir. Aşağıda ayrıntıları ele alınacak olan bu karar Ankara hükümetinin Bolşeviklere karşı uzun süredir sürdürdüğü politikayı tamamen alt üst etmektedir. Bolşevikler ve Bolşevik politikaları hakkında yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilebilecek bu kararname, önemine binaen sadeleştirilerek aşağıya alınmıştır. On bir paragraf ve metin içerisinde ele alınan dört maddeden oluşan bu kararnamede dikkat çeken hususlar şunlardır:

“Bolşevik Rusya'nın kalbinde yeniden Müslüman ve Türk memleketlerinde egemenlik özelemleri hüküm sürmektedir. Türkiye'nin kurtuluşunu ve özellikle İslam ülkeleriyle coğrafi ve siyasi bağlantısını kolaylaştırmaktan sakınmaktadır. Harp vasıtaları ve teknik açıdan yoksullaşmış olduğundan bu konuda büyük bir kısmı Müslüman olmak üzere dünyanın her yerinden gelen başvuruları isaf edemeyecek bir halde bulunmaktadır. Ancak iç durumu açısından İslam dünyasını tatmin etmek ihtiyacından henüz vazgeçmediği gibi Batı devletleriyle güç dengesi meydana getirmek için İslam dünyasında tabrikât yapmak iktidarını muhafaza ve izhar mecburiyeti Batılılarla anlaşmasına kadar kalacaktır.

Bu amillerin tesiriyle Türkiye hakkında tebarüz eden hareketleri diğer İslam milletleri üzerindeki olumsuz etkiyi engellemek, özellikle İngiltere'ye karşı nüfuz ve gücünü hissettirmek için Türkiye'nin mücabidâtına müşevvik görünmek ve

⁴⁵ TBMM Arşivi, Milletvekilleri Tercüme-i Halleri, Yusuf Kemal Bey'in Tercüme-i Hali, Dönem;1-11,Cilt Sıra No;201-300,Sıra No;266,s.3.

⁴⁶ ATASE Arşivi, ISH, Sıra No: 4038, Kutu: 912, Gömlek: 31, Adet: 3, Tarih;16.09.1336.

⁴⁷ Tengirşenk, *age.*, s.172-175.

kendisinden istenen ve büyük bir kısmı ile verebilecek güçte olmadığı araçların sağlanmasını sarsaklayarak verebileceklerini de mümkün olduğu kadar ertelemek;

Batı devletleriyle anlaşma karşılığında Türkiye'nin terk ve fedası imkânını muhafaza için bizimle kati bir taahhüde girişmemek İslam milletleriyle Türkiye arasında irtibata mani olmak; Ermeniler nedeniyle Batı Hıristiyan dünyası nezdinde Türkiye'ye karşı yerleşen 'telkinatı müstefyaneyi' kıskartmaktan sakınmak; kendilerine ve Batı devletlerine karşı Türkiye'nin müstakil bir politika ittihaz etmesini engellemek için Bolşevizm'i Türkiye içerisinde emrivaki haline getirerek Türkleri Batılılarla uyuşamayacak bir hale getirmek; ülke yöneticilerini yok ederek Türkiye kuvvetinin idaresini Moskova'ya bağlamak”

gibi önemli tespit ve suçlamalar bulunmaktadır.

“Bolşevikler düşünmektedirler ki, eğer Türkler, Azeriler ve Kuzey Kafkaslılarla bağlantı kurarak güçlü bir duruma geçerse bu durum gerek Batı devletleri ve gerekse Bolşevik Rusya için kesin bir darbe vurabilecek gücü göstereceğinden bu durumda Türkler kendilerine en çok çıkarı sağlayan tarafı tutarak mücadeleden vazgeçebilirler. Asıl nüfuz sahibi Türkiye'nin en önemli çıkarları ise Batıda Avrupa'nın tabii taahhüdündedir.

Bu programı izleyen Bolşevikler şimdiye kadar hiçbir fedakârlık mukabilinde olmayarak Türkiye'nin kendi ellerinde olduğu propagandasını yapmışlar ve bunu İngilizlerle pazarlıkta kıymetli bir mübadele metası olarak kullanmışlardır. Türkiye'ye bir kurus vermeyerek onu avutabilmişler, Azerbaycan'ı kolayca işgal ve istismar etmişler ve Türkiye'nin Müslümanlarla irtibatını fiilen engellemekle Ermeni davasını Ermeniler lehine halledilebilecek bir vaziyette olduklarını Ermenilere ve Batı dünyasına göstermişlerdir.

Bu müddet esnasında ümit ettikleri gibi Leh taarruzu başarı ile son bulur ve Vrangl'de bastırılarak iç engeller bertaraf edilirse Batı devletleri ile görüşmelere ve temel sorunlar konusunda hiçbir taahhülle bağlı olmadıkları Türkiye ve onun yıkıntısı üzerinde bir pazarlığa girişebileceklerdir.

Bolşevikler bu programda kısmen yani bizim yakınlıklarımızı çekmek için kabul ettiğimiz davranıştan yararlanmışlar ise de esas itibarıyla henüz bize ihtiyaçtan müstağni bir hale gelememişler ve hudutlarımızda ve komşu ülkelerde Türkiye'yi Bolşevize edecek teşkilatı tümüyle hazırlamakla birlikte memleketimizi Bolşevik inkılabıyla henüz ellerine geçirememişlerdir.

Bilakis Polonya saldırısı konusunda onlarca düşünülebilecek bir nokta olduğu gibi Vrangl taarruzu neticesinde Müslümanların Bolşevik vaziyeti dâbilyesi üzerindeki tesirati da yeniden kendisini hissettirecek bir amil yerine geçmiştir. Anapa civarında karaya çıkarılmış bulunan Vrangl Kuban Kazakları muntazasına istinad ve buradan Kuzey Kafkas Müslüman abalisine irtibat etmektedir. Kuban Kazakları Bolşevik düşmanı oldukları gibi gerek Danikin ve gerekse Bolşevikler tarafından elde edilmiş olan Kuzey Kafkas Müslüman abalisiyle de iyi ilişkileri vardır. Vrangl ileri yürüyüşüyle Kafkas demiryollarını keserse

Moskova'nın maddi-i hayatiyesi olan Bakü petroleri ile bağlantısı kesilecek, Müslümanların Vrangeli'ye fülân yardımları durumunda ise Bolşevik dünyasının doğuya ulaşması ve Asya teblihesi silahı bertaraf edilecektir. Zaten Kafkasya'daki Müslüman milletleri bu halen Bolşevikliğe bir sene evvelki gibi yatkın olmayıp son aylarda meydana gelen olaylar ve kötü yönetimle ondan çekinmişler ve zarar gördüklerinden Bolşeviklik aleyhine yapılacak kışkırtmalara kolayca kapılabilirler.

Bu ibtimaller karşısında bulunan Bolşevikler Türkiye'de komünist inkılabı vücuda getirmeyi acil ve hakiki çare addedecekler fakat bunda başarılı olamadıkları yani Türk milletini bizim elimizden alamadıkları halde bizim arzularımızla yetinerek gerçek bir ittifak temelini temin ve tetkike girişeceklerdir.

Bu silsile-i mülahazattan sonra halen Bolşevik Rusya'ya karşı bizim ittihaz edeceğimiz hattı hareket ortaya çıkmaktadır;

Evvelan, şark hudutlarımızdan ve muhtelif mintakalardan gizli örgütle sokulmaya çalışan komünist kışkırtmalarına karşı koymak ve bu akımı açık ve ulumlu bir şekilde hükümetin yönetimi altında bulundurmak, bilhassa ordu içerisinde Bolşevik teşkilatı hafiyesinin girmesine mani olmak gereklidir.

Saniiyen, Bolşeviklere meseleyi anladığımızı söylemek lazımdır. Bolşevik aleyhtarı akımlar karşısında Kuzey Kafkas, Azerbaycan, Arap, Hint ve bilumum Müslüman milletlerin Bolşevik leh ve aleyhinde bir hattuhareket ittihazı için bizim Bolşeviklerle müttefik olup olmadığımızı sorduklarını bildirmek icabeder. Filhakika gayri resmi tavır ve beyanatımızdan istiklal ederek bütün doğu milletleri bizim Bolşeviklerle müttefik olduğumuzu zan eylemekte ve Bolşevik Rusya'dan umut ve kurtuluş beklemektedir. Gerçekle örtüşmeyen bu durumun devamına imkân yoktur. Dolayısıyla arzû ettiğimiz gibi müttefik olabilecek ise bunu derhal neticelendirip ilan etmek lazımdır. Eğer ittifak yapmak mümkün değilse bunu serian bilmek ve ona göre hareket etmek mecburiyetindeyiz.

Salisen, Azerbaycan ile bağlantı kurmak için Ermeniler aleyhine bir emrivaki vücuda getirmek hususunda Moskova'nın onaylamasına bağlı hareket etmeyerek ilk imkândan istifade etmek.

Rabian, Ruslardan birçok rakamlı istekleri beklemeden bir kuruştan bir fişekten başlayarak Karadeniz'den nakliyata başlattırmak icap eder. Vesait-i harbiyeleri kâfi olmasa bile verecek altınları bulunduğuna şüphe yoktur.”⁴⁸

Beklenmeyen bu yeni durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, şimdiye kadar Doğu Cephesi'ndeki Ermenilerin bütün saldırı ve taşkınlıkları karşısında sabırla beklemesini istediği Kâzım Karabekir Paşa'ya, harekete geçmesi için gerekli direktifi göndererek Kafkaslar'daki inisiyatifi Ankara hükümetinin almasına

⁴⁸ BCA Fon Kodu; 030.18.01, Yer No; 01.12.2, Dosya:431-3, Karar No:220, Tarih; 02.09.1336 ve ATASE Arşivi, ISH, Ruslarla siyasi münasebetimiz hakkında hükümetin en son mütalaa ve kararını gösterir TBMM Riyasetinden Moskova'daki Türkiye murahhas heyetine yazılan şifre ve mektup. Sıra No: 3859, Kutu: 912, Gömlek: 30, Adet:5, Tarih: 06.09.1336; Cebesoy, age., s.75-78.

vesile olur. ⁴⁹ Öbür taraftan 2 Eylül Kararnamesi uyarınca hükümetin başka tedbirler de aldığı görülmektedir. Nitekim Hasankale'ye ilk Sovyet elçilik heyetinin geldiğini Ankara'ya bildiren Karabekir, İsmet Bey'den şu bilgileri alır: gelen Rus heyeti bir elçilik heyeti değil ülkemizde örgütlenme ve devrimlerle ülke yönetimini ele almakla görevlendirilmiş bir heyet görünümündedir. 2 Eylül tarihli Bakanlar Kurulu Kararı'ndan da anlaşılacağı gibi komünist devrimi yapmakla ülkeyi kayıtsız şartsız Sovyet emellerine bağlı satılık bir tutsak haline getirmek için çalışmalar vardır. Hükümet aracılığı ile olmayan devrimci çalışmaların kesinlikle yasaklanması istenmiştir. ⁵⁰ Kısa bir süre sonra da Mustafa Suphi ve adamlarının sahile çıkacağı, çıktıklarında yakalanmaları ve tedbirli olmaları istendiği görülmektedir⁵¹ ve yine adı geçen kararname çerçevesinde Azerbaycan ile hususi irtibat için müşterek bir askeri hareket icrası ve Halil Paşa'nın bunu mümkün olduğu kadar süratle halletmesi talep edilmiştir.

11 Ekim'de Ankara'ya gelen Yusuf Kemal Bey, ertesi günden itibaren üç gün boyunca Bakanlar Kurulu'na Moskova görüşmeleri hakkında bilgi vermiştir.⁵² 14 Ekim'de İsmet Bey cephe komutanlarını görüşmeler hakkında bilgilendirerek parafe edilmiş antlaşmanın özetini göndermiş ve Van ile Bitlis'in Ermeniler'e verilmesi konusundaki Bolşevik talepleri hakkında fikirlerini sormuştur.⁵³ Gelen cevaplarda ahitnamenin tetkik edildiği ve Ermeniler'e terk edecek hiç bir arazinin olmadığı vurgulanmış ve Bolşevik talepleri protesto edilmiştir.⁵⁴ Kazım Karabekir, Bolşevikler'e verilebilecek en iyi cevabın "*Elviye-i Selase'nin işgaline devam etmektir*" demiştir.⁵⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 16 ve 17 Ekim tarihlerinde yapmış olduğu ve Mustafa Kemal'in başkanlık ettiği gizli oturumlarda Yusuf Kemal Bey'in dinlenildiğini ve konunun enine boyuna tartışıldığını görmekteyiz.⁵⁶ Milletvekillerinin tepkilerine bakılırsa Bolşeviklik ve Bolşevikler hakkında Mayıs ayında yine Meclis'te yapılan tartışmalarda kendisini gösteren iyimserlik ve ümit yerini tam bir hayal kırıklığına bırakmıştır.

Nitekim Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey Rusya'da başlayan devrimin Rus dış politikasını değiştirmedigine işaretle Rusları "*devrim maskesini yüzlerine takarak Çar zamanına ait sınırı tamamen ve fiilen ellerinde tutmaya çalışmakla*" suçlamıştır. Rus Genel Konsolosu'nun Vilayat-ı Şarkiyeye dair neşrettiği kitap

⁴⁹ Karabekir, *age.*, s.887.

⁵⁰ Karabekir, *age.*, s.870-871.

⁵¹ ATASE Arşivi, ISH, Sıra No:5940, Kutu: 1068, Gömlek: 33, Adet:5, Tarih:09.01.1337.

⁵² Tengirşenk, *age.*, s. 182.

⁵³ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1952, Belge No: 1264.

⁵⁴ ATASE Arşivi, ISH, Sıra No:3913, Kutu: 911, Gömlek: 17, Adet:4, Tarih: 09.09.1336

⁵⁵ Karabekir, *age.*, s. 895.

⁵⁶ TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, s. 158-187.

ve raporlara dikkat çekerek Rusların Ermeniler adına toprak talebiyle amaçlarının Avrupa âlemini ve bütün Kafkasya'da nüfusu 400 bini aşmayan Ermenileri kendi çevreleri haricinde bir Ermenistan teşkil etmek gayesine matuf olarak görmüştür.⁵⁷ Mazhar Müfit Bey, teklif ile İtilaf Devletleri teklifi arasında bir fark olmadığına işaret ederek Rusya'nın Türkiye ile İslam hükümetleri arasına set çekmek istediğini savunmuştur.⁵⁸ İsmail Suphi Bey de istenilen sınır değişikliğinin yapılması durumunda "Beyazıt'tan Culfaya, İran'a bütün İslam dünyasına giden yolu kendi ellerimizle kapatmak" olacağını ifade ederek "milletimizin atide istinat edeceği Asya'nın büyük kütlesine giden yolu seddeden bu teklifin reddini" talep etmiştir. Batum Limanı'na Azerbaycan'ın tamamıyla hasmı olan bir elde bulunmasının ve ileride Lazistan'a elini atacak bir elde bulunmasının tehlikeli olacağına ve böyle bir arazinin verilmesi halinde rahat durmayacaklarını ve vaktiyle Bulgaristan'ın yaptığı gibi büyümek isteyip İskenderun'a kadar ulaşmak isteyeceklerine dikkat çekerek, Rusların yüzyıllardan beri izledikleri politikanın komünizmle değişmeyeceğini vurgulamıştır.⁵⁹

Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey, Rus talebinin ile İtilaf Devletleri'nin İstanbul Hükümeti ile yaptığı Sevr Antlaşması'ndan bir farkı olmadığını ifade ederek "memleketin en küçük bir parçasını kanımızla müdafaa edeceğiz ve istiklal-i milli uğruna öleceğiz" demiştir. Kütahya Mebusu Ragıp Bey ise konu hakkında Yusuf Kemal Bey'in ve hükümetin düşüncelerini açıklayarak Meclisi aydınlatmasını istemiştir.⁶⁰

Görüşmelerin tamamlanması sonrasında TBMM Hükümeti, çıkarmış olduğu 21 Ekim 1920 tarihli bir kararname⁶¹ ile Bolşevik Rusya'ya karşı almış olduğu tavrı netleştirmeye başlamıştır. Bu kararda, "parafe edilen antlaşmanın kesin kabulü için Van ve Bitlis illerinden belirli bir kıtanın Ermenilere terki konusunun şart kılınmış olmasının Ankara Hükümetini emperyalizm ve kapitalizme karşı çetin bir mücadeleye katılması sebebiyle şimdiye kadar kendisine tabii bir müttelik olarak addetmekte haksız bulunduğu Rusya Şuralar Cumhuriyetinin samimiyeti konusunda şüpheye düşürdüğü" belirtilmektedir. Kuruluş niteliği bakımından aynı zamanda yürütme gücüne de sahip bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıkça ve oybirliği ile belirttiği duygular adı geçen şartın Türkiye milletince kesinlikle kabul edilmeyecek bir mahiyete olduğunu yönündedir:

⁵⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, s.178.

⁵⁸ age., s.179.

⁵⁹ age., s.180-182.

⁶⁰ age., s.183.

⁶¹BCA, Fon Kodu: 030.18.1.1.,Yer No: 01.15.09, Dosya: 431-4, Tarih: 21.10.1920; Cebesoy, age., s.88-90; Tengirşenk, age., s. 183-186; Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Belge No:334; Suat Bilge, konunun Mecliste 16-17 Ekimde görüşülmesinden hareketle talimat tarihini 8 Kasım 1920 olmasının daha doğru olacağını ifade etmektedir. Bkz. Bilge, age., s. 57, dp.89. Ancak bu bir kararname olup karar tarihi de yukarıda zikredilmiştir.

“Anadolu’da emperyalist dünyaya karşı beliren azım, direniş ve mücadelelerin Misak-ı Milli’de teyit ve tespit edilmiş ve milli sınırlara indirgenmiş bulunan Türkiye devlet-i müstakilesinin ne olursa olsun korunması ve savunması kutsal andı olduğundan TBMM ve onun emniyet ve güvenine sahip bulunan Bakanlar Kurulu coğrafi, irki, siyasi ve iktisadi hiçbir prensiple açıklanamayan adı geçen öneriyi her ne pahasına olursa olsun kabul etmeyeceği bir keyfiyettir.

Van ve Bitlis vilayetlerinin yabancı ve tarafsız uzmanlarca yapıtrılmış ve her tarafta muteber addedilen istatistiklere nazaran gerek mağide ve gerek hâlibazırda bir Ermeni çoğunluğu içermediği sabit ve bilakis o havalide eblî İslam’ın pek kabir bir ekseriyeti haiz bulunduğu keyfiyet iken, bir böyle bir Ermeni azınlığına anavatandan ayrılacak bir toprak parçasının terkedilmesi talebi Sosyalist ve Sovyetist Rusya Cumhuriyetinden sadır olsa bile emperyalist bir düşünceenin ürünü olmak lekesinden kurtulamaz.

Ankara Hükümetinin kuruluş nedeni yukarıda ifade edildiği üzere “Misakı Milli’de tayin edilen asgari hudutlarımız dâhilinde milletin bil istiklal muhafazai mevcudiyeti olduğu ve millet tarafından da bu günkü hükümete ancak bu emanete bağlı kalması koşulu ile müzaheret edildiği cihetle bududu mezkûrenin ihtiva ettiği araziye bir aruç toprağın bile bırakılması savunduğumuz kutsal davanın yıkılmasına ve milli direnişin çöküşüne sebep olacağı gibi İstanbul Hükümetinin ve onu hain maksatlarına alet ittihaz eden İngiltere’nin Anadolu’da etkisinin ve egemenliğinin yayılmasına ve yerleşmesine neden olacağına kuşku yoktur. Böyle bir netice emperyalizm aleyhinde mücadele eden Bolşevik Rusya Hükümetince takîp edilen asli maksat için telafisi mümkün olmayan zararlar doğuracaktır.

Kendi rızasıyla ayrılmayı kabul etmeyen memleketin bir parçasından her ne sebeple olursa olsun Ankara Hükümetince feragat edilmesi halinde bu hükümetin birkaç büyük vilayetimizi şarkta, şimalde ve garpta Ermenilere ve Yunanlılara bırakmakla millet nazaranında ilelebet lanet ve nefretle anılacak olan İstanbul Hükümetinden hiçbir farkı kalmayacak ve Anadolu halkının Ankara Hükümetine emniyet ve itimadı tamamen yok olacaktır. Bununla beraber Rusya şurular Cumhuriyetiyle dâba sıkı bir abitname tesis ve idamesini samimiyetle arzu eden Ankara Milli Hükümeti Lenin ve Çiçerin tarafından şimdiye kadar verilen demeclerden Rusya Sovyet Cumhuriyetinin de aynı amacı belediği kanısında bulunduğuna göre, Hariciye komiserinin içten ve dostça güvencesine bağlı kalarak ve bu günkü durumumuzu dâba yakından inceleyerek yaptığı öneriden vazgeçeceğine kuvvetle inanmaktadır. Dolayısıyla Heyeti Vekile durumu uzun uzadıya inceleyerek aşağıda açıkladığı iki maddede karşı önerinin aracılığımızla Çiçerin’e bildirilmesine karar verilmiştir:

Madde 1- Van ve Bitlis illerine ilişkin olarak evvel ve ahir yerli ve yabancı uzmanlar tarafından düzenlenen istatistiklere göre Ermeniler adı geçen illerde oranın Müslüman halkına oranla hiçbir zaman çoğunlukta bulunmamışlardır. Bu nedenle belli bir toprak parçasının bir azınlığa bırakılmasını istemek emperyalist

bir düşünce ile hareket etmekten başka bir şey değildir. Ankara Milli Hükümeti emperyalizme karşı savunma ve mücadele amacıyla kurulmuş bir hükümet olduğundan emperyalizmin bilinen bir uygulamasından olan böyle bir talep ve iddiayı kabul etmemek zorunluluğundadır.

Madde 2- Ankara milli hükümeti, Türkiye'den hicret etmiş olan Osmanlı Ermenileri'nin hicretten önce sakin buldukları maballere dönmelerine engel olmamayı ve böylelikle gelecek abaliye diğer ülkelerde azınlıklara sağlanan hukuku tamamen bahsetmeyi görev kabul eder."

10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Sevr Antlaşmasının 88., 89., 90., 91., 92. ve 93. maddeleri gereğince Ermeniler bağımsız ve geniş bir toprağa sahip oldukları gibi;⁶² 10 Ağustos 1920 tarihinde Sovyet Hükümeti ile yaptıkları anlaşma ile de Erivan-Culfa-Şahtatı demiryolunu kontrolleri altına almış bulunuyorlardı. Sevr ve Tiflis anlaşmalarından cesaret alan Ermeniler ileri harekete geçerek 12 Ağustos'ta Oltu civarında bazı köyleri işgal ettiler, bazılarını da yaktılar ve bir Türk birliğine saldırdılar. İki Ermeni uçağının Türk mevzilerini bombalaması üzerine 20 Eylül'de Ankara Hükümeti, birliklerine Ermenilere taarruz emrini verdi.⁶³ 28 Eylül'de bütün cephelerde taarruza geçildi ve 30 Eylül'de Türk kuvvetleri Sarıkamış'a girdi.⁶⁴

Ermeni harekâtının siyasi amacı, Ermeni sorununun çözümü için Ruslar ve Ermenileri ciddi görüşmelere yöneltmekti. Ankara Hükümeti hem bu nedenle hem de II. Ermeni harekâtının yaratacağı tepkileri hafifletmek amacıyla bir takım diplomatik faaliyetlere girişti. Bu çerçevede geçici Dışişleri Bakanı Ahmet Muhtar Bey, 6 Ekim'de Bekir Sami Bey aracılığı ile Çiçerin'e gönderilen bir nota ile ⁶⁵ yapılan harekâtın gerekçeleri açıklanmış, bu harekâtla Ermenistan'da bir düzen değişikliği olacağını umulduğu belirtilerek bu konuda Sovyetlerin yardımı istenmiştir.

Gümrü Barışı ile Osmanlı Devleti'nin 1918'de imzaladığı Mondros Bırakışması sınırı, ilk kez geçilmiş; 1920 Sevr Antlaşması'nın da geçersizliği fiilen kanıtlanmıştır. Böylece Ermeni sorunu Türkiye'nin istediği şekilde sonuca bağlanırken Türk Devleti o sırada çeşitli cephelerde sürdürdüğü savaşlardan birini istediği biçimde sonuçlandırarak nefes alabilmiş ve kuvvetlerini öteki cephelerde daha rahat kullanabilme imkânını bulmuştur. Bundan başka dayanışma içine girmeye hazırlandığı Sovyetler ile ulaşım, haberleşme ve doğrudan temas imkânı sağlamıştır. Ermenilerin elinden de pek çok silah almıştır.

⁶² Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C.I*, Ankara, 1953, s. 559-560.

⁶³ *BCA*, Fon Kodu :30.10.0.0 Yer No :54.354.12. , Dosya :4912 , Tarih :20.9.1920.

⁶⁴ Karabekir, *age.*, s. 848-849.

⁶⁵ Yerasimos, *age.*, s. 252, Belge 50.

Sonuç

Kasım 1917’de tamamlanan Bolşevik İhtilali’nden 29 Aralık 1922 tarihinde Sovyetler Birliği kuruluncaya kadar geçen yaklaşık beş yıllık dönemde Bolşevik hükümetlerinin en önemli meselesi arlık Rusya’sından ayrılan bölge ve toprakları tekrar sınırlarına katmak olmuştur. Bütün Bolşevist ve Sosyalist söylemlerine rağmen izlenilen bu yayılmacı politikaların en fazla kendisini hissettirdiği bölge Kafkas coğrafyasıdır. Bu nedenle, yeni dönem Türk-Bolşevik ilişkilerinde ilişkilere yön veren en önemli faktör bu coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Sovyet Hükümeti’nin yayınladığı Halklar Beyannamesi’nden yararlanan Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Dağistan gibi Kafkas toplumları bağımsızlıklarını ilan etmişler ya da “*Ön Kafkas Birleşik Sosyalist Cumhuriyeti*” gibi federatif oluşumlarla benliklerini ifade yolunu seçmişlerdir. Bu tarihten itibaren başlayan Türk-Kafkas Konfederasyonu ilişkilerinin mahiyeti bu oluşumların Bolşevikleştirilmesi üzerine Türk-Sovyet ilişkileri niteliğine dönüşmüştür.

Bölgede bulunan İngiliz varlığı karşısında ve içinde bulunduğu durumun zorlamasıyla Bolşevikler’e büyük bir umutla yaklaşan Ankara Hükümeti’nin, ilişkilerin ilerleyen dönemlerinde karşılaştığı talepler üzerine iki önemli kararname çıkararak Sovyet yayılmacılığı hakkında oldukça isabetli tespitler yaptıkları görülmektedir. Rejimin değişmesine rağmen emperyal politika ve davranışların devam ettiğini göstermesi açısından Türk-Sovyet ilişkilerine ait bu kararname oldukça önem arz etmektedir.

Sovyetler’in Türkiye’nin içinde bulunduğu durumdan faydalanarak Ermeniler adına da olsa toprak talepleri karşısında Türkiye Büyük Millet Meclisi soruna soğukkanlılıkla ve doğru tespitlerle yaklaşmış, taviz vermeden kendi temel politikalarını ve toprak bütünlüğünü korumak adına yine kendi gücünü kullanarak milli hedeflerine ulaşabilmiştir. Sovyetler ile ilişkiler ancak Meclis Hükümeti’nin Batı Cephesi’nde kazandığı askeri başarıların politik bir sonucu olarak istenilen düzeye sokulabilmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Fon Kodu :030..18.1.1 Yer No:1.1..5., Dosya :111-5, Tarih : 10.05.1920 No: 4M

Fon Kodu: 030.18.1.1. Yer No: 1.12.2, Dosya:431-3,Karar No: 220, Tarih: 02.09.1336

Fon Kodu: 030.18.1.1. Yer No:1.15.09, Dosya: 431-4,Tarih: 21.10.1920

Fon Kodu: 030..10.0.0 Yer No:54.354..12., Dosya :4912 , Tarih :20.9.1920.

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi İstiklal Harbi Koleksiyonu (ATASE İSH)

Sıra No: 3767, Kutu: 912, Gömlek: 26, Adet;14, Tarih: 01.09.1336

Sıra No: 3770, Kutu: 912, Gömlek: 29, Adet;4, Tarih: 01.09.1336

Sıra No: 4038, Kutu: 912, Gömlek: 31, Adet;3, Tarih: 16.09.1336

Sıra No: 3859, Kutu: 912, Gömlek: 30, Adet;5, Tarih: 06.09.1336

TBMM Arşivi

Milletvekilleri Tercüme-i Halleri

Dönem: 1-11, Bekir Sami Bey'in Tercüme-i Hali, Cilt Sıra No: 1-100, Sıra No: 10.

Dönem: 1-11, Yusuf Kemal Bey'in Tercüme-i Hali, Cilt Sıra No: 201-300, Sıra No: 266.

Gazete ve Dergiler

Hâkimiyeti Millîye (1336/1920) 8 Temmuz, No;44.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (1952) Belge No;1264, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara.

TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, 24 Nisan 1920-21 Şubat 1921 (1985) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

TBMM Zabıt Ceridesi (1959) 1.Dönem, 1.Cilt, Ankara.

Kitap ve Makaleler

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri (1964) Ankara.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (1989) Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge 1919-1923 Cilt 1 (1992) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bu Güne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I; 1919-1980 (2003) Baskın Oran (Editör), İletişim Yayınları, İstanbul.

ARMAOĞLU Fahir (1973) "1920 Yılında Milli Mücadele ve Sovyet Rusya", VII. Türk Tarih Kongresi, C.II, Ankara 1973

BİLGE Suat (1992) *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

BORAK Sadi (1997) *Atatürk'ün Gizli Oturumlardaki Konuşmaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

CEBESoy Ali Fuat (1955) *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul.

- EFENDİYEVA Nilüfer (1989) 1920'lerin Başlarında Türk Halkının Milli Kurtuluş Savaşının Resmî Sovyet Basınında Yansıtılması, *IX. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler Cilt III*, TTK Yayınları, Ankara.
- ERİM Nihat (1953) *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt I*, Ankara.
- GÜRÜN Kamuran (1991) *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, TTK Yayınları, Ankara.
- KARABEKİR Kazım (1960) *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- KANDEMİR Feridun (1965) *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, İstanbul.
- A.M.ŞAMSUDDİNOV (1999) *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, çev. Atal Behramoğlu (Çeviren), Doğan Kitap, İstanbul.
- TENGİRŞENK Yusuf Kemal (1981) *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- YERASİMOS Stefanos (1979) *Türk Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Milli Mücadeleye*, Gözlem Yayınları, İstanbul.
- YÜCEER Saime (1997) *Millî Mücadele Yıllarında Ankara Moskova İlişkileri*, Ekin Kitabevi, Bursa.